

## RECENSIONS

Anna Bogaro, **Letterature nascoste. Storia della scrittura e degli autori in lingua minoritaria in Italia**. Editoriale Carocci, colleccion: Lingue e letterature Carocci, 2010, 214 pag., ISBN: 8843057405 i ISBN-13: 9788843057405

Marçal Girbau\*

Anna Bogaro publicuèt en novembre de 2010 l'òbra *Letterature nascoste. Storia della scrittura e degli autori in lingua minoritaria in Italia*. S'agís, efectivament, d'una mena de fotografia de la tradicion de la màger part de las literaturas istoricas d'Itàlia en lenga non italiana. I trobarem, doncas, la literatura sarda, la ladina, l'eslovena, la friülana, l'occitana, etc. I trobarem pas, çaquelà, cap petit estudi, ni mencion, ni comentari, de la literatura catalana en Itàlia —notadament, a la ciutat de l'Alguer—, un fait, almens, susprenent, pr'amor que semblariá pas possible de pensar que l'autora aja doblidat aquesta literatura —e lenga—, car s'agís d'una vertadièra especialista de las minoritats istoricas d'Itàlia. I trobarem pas tanpauc cap mencion a la literatura d'Itàlia en croat, ni en arpitan, ni en tedesc, ni en francés. Caldrà, doncas, que qualqu'un mai ensage de determinar quin foguèt lo critèri utilizat per Bogaro per i botar pas totas aquestas lengas, mas tot aquò serà pas l'objècte d'estudi d'aqueste trabalh.

Bogaro parteja la seuna òbra en 6 capítols: la literatura italiana e la question «lenga/dialecte», la Sardenha, la Ladina Dolomitica, la literatura eslovena d'Itàlia, la literatura friülana, las autras literaturas —ont i a l'occitana—, e un blòc d'entrevistas feitas a qualques personatges interessants de caduna d'aquestas lengas. Abans dels 6 capítols, i a una plan interessanta introduccion. Nosautres anam analizar l'introduccion, lo primièr capítol e lo capítol dedicat a la literatura occitana, qu'es la tematica que nos tòca mai de prèp.

---

\* Marçal Girbau, cercaire occitan, Universitat de Tolosa lo Mirailh.

Bogaro comença l'òbra amb una introduccion que deuriá èsser una lectura obligatòria per tot aquel que volguèsse aprigondir dins l'estudi de las lengas istoricas d'Itàlia, independentament de la literatura, mas, tanben, per tot aquel que volguèsse estudiar un pauc mai, a través de l'exemple italian, l'istòria de las lengas minorizadas d'Euròpa. En sonque 5 paginas, doncas, l'autora nos prepausa un excellent «estat dels luòcs» de las lengas minorizadas d'Itàlia, a través de la perspectiva istorica, qu'es, çaquela, aplicabla a d'autres territòris de la romània, coma França o Espanha. Es aquí, per exemple, qu'invòca Tullio De Mauro per nos far remembrar que fins a la fin del s. XIX, a Itàlia i aviá solament 600.000 locutors de çò que uèi ne disèm «italian estandard», e, per contra, en aquel moment Itàlia èra ja un país de 25 milions de ciutadans, çò que vòl dire que los locutors d'italian estandard arribavan quita-ment pas al 2,5%. Aquesta donada nos sembla especialament importanta, pr'amor qu'es un bon exemple per demostrar qu'es pas vertat que los processos de bilinguizacion o de substitucion lingüistica son tostemps de processos longs, de diversas generacions. Non, aquò's un mite. Es perfectament possible de cambiar al complet lo paisatge lingüistic d'un estat sencèr coma Itàlia en mens de 50 ans. E aquí, la pròva. Cal, solide, aver lo poder politic e social, lo poder repressiu, lo contraròtle de l'educacion e dels mediàs de comunicacion, e la voluntat politica d'o far. Tot aquò o coneissèm tanben fòrça plan a Occitània —e a Catalonha, malgrat que la situacion actuala es urosament diferenta—, ont la situacion sociolingüistica, d'un punt de vista istoric, es fòrça pa-rièra. E tot aquò nos deuriá far veire que, s'es estat possible de cambiar completament lo paisatge lingüistic d'un estat sencèr coma Itàlia, e far, d'un biais completament artificial, qu'una lenga parlada pel 2,5% de la poblacion siá uèi la lenga nacionala, parlada per gaireben lo 100% de la poblacion; deuriá èsser tanben completament possible de recuperar gaireben al 100% una lenga que uèi es parlada per mai del 14% de la poblacion d'un territòri, çò qu'es lo cas de l'occitan, per exemple, dins la Region de Miègjorn-Pire-nèus.<sup>1</sup>

Per contunhar, es aquí tanben, dins l'introduccion, que Bogaro nos parla d'una altra question plan interessanta e caracteristica d'Itàlia: la distincion entre «lenga» e «dialecte». Bogaro, aital coma la màger part dels lingüistas contemporanencs e científics, afirma que la distincion, la frontièra se volètz,

---

1. La Region de Miègjorn-Pirenèus a publicat en setembre de 2011 los resultats d'una enquèsta socio-lingüistica feita a la region, sus l'usatge de l'occitan. Se pòt trobar aquí : <http://www.midipyrenees.fr/Enquete-sociolinguistique>

entre «lenga» e «dialecte» es de naturalesa absolutament extralingüística. E l'autora i ajusta encara quicòm mai: la distincion entre «lenga» e «dialecte» es mai ligada a la «consciència identitària» (pag. 16) que non pas a la disciplina filologica. Es, mai o mens, la meteissa tèsi qu'an defendut fôrça lingüistas, dempuèi lo naissença de la lingüística moderna, coma, per exemple, lo quite mèstre Saussure —«*la diferéncia entre una lenga e un dialecte son los canons*».

Per acabar, Bogaro nos parla tanben de la Lei 482, sus las lengas istoricas d'Itàlia, aprovada en 1999 —e, aquí, òc, i a lo catalan. L'autora remarca lo fait curiós que, al meteis moment que s'aprovava lo primièr tèxt sus la reconeissença de las lengas istoricas d'Itàlia, èra tanben lo primièr document que reconeissiá l'oficialitat —e l'oficialitat exclusiva!— de l'italian en Itàlia. Es a dire, la Lei de 1999 es una lei que preten de reconéisser l'existéncia de totas las lengas istoricas d'Itàlia, que preten d'establir de mecanismes de proteccion per aquestas lengas, mas, a l'encòp, es tanben la primièra reconeissença legala de l'oficialitat de la lenga italiana, quicòm que fins al moment èra pas estat jamai aprovat —quitament pas dins la constitucion italiana—, malgrat qu'èra aital *de facto*.

## La literatura italiana e la question lenga/dialecte

Lo primièr capítol vòl èsser un capítol mai teoric e general, coma una mena d'anàlisi de la literatura d'un punt de vista sociolingüistic. Es aquí que trobam quelques reflexions plan interessantas, quitament per d'autres cases de lengas minorizadas. Una de las afirmacions mai estonantas que trobam es que semblariá, segon l'autora, que i a una mena de relacion entre lo decreissement de l'usatge social dels «dialectes» —o «lengas», se volètz— e l'augment de las manifestacions literàrias dialectalas. Es a dire, quand mens s'utilizarián socialament los dialectes, mai creisserián las expressions literàrias en lenga non italiana. Segurament, es pas possible de far una relacion tament dirècta de «causa-efièit», pertant cal pensar que i a mantunas rasons. Probablament, per exemple, se pòt tanben explicar pr'amor que la regression de l'usatge de las lengas e dialectes d'Itàlia comencèt pas vertadièrament abans la debuta del sègle xx, just al moment de la naissença de la lingüística moderna e dels primièrs estudis científics de dialectologia e diversitat lingüística en Euròpa, quicòm qu'a ajudat, pauc a pauc, a far aparéisser una consciència mai o mens generala en favor de la diversitat lingüística, una consciència que tanben arribèt en Itàlia, solide. Es a dire, es pas tròp ardit de dire que, segurament, la linha

progressiva de regression de l'usatge dels parlars locals d'Itàlia es gaireben inversament proporcionala a la linha progressiva de l'augment de la presa de consciència per la societat generala de l'importància de la diversitat lingüística e culturala —dins l'Euròpa en general, mas, concretament tanben en Itàlia. Se podriá dire, doncas, que uèi avèm pas la meteissa quantitat de locutors de lengas localas que i aviá a la fin del sègle XIX en Itàlia, mas que los locutors que i demòran an una consciència de l'importància de lor parlar fôrça mai prigonda, e, doncas, engatjada, que non pas los seus ancessors. Sembla quicòm evident mas es important de remarcar qu'es pas çò que se passèt a l'Occitània granda. A l'Occitània francesa, lo procès de bilingüizacion —e, quitament, de substitucion lingüística dins qualques cases— comencèt fôrça decènnis —sègles— abans, especialament dins las grandas ciutats, coma Bordèu sustot, o quitament a Marselha. Dit d'un autre biais: a la fin del sègle XIX e debuta del sègle XX, lo francés èra pas una lenga parlada pel 2,5% de la poblacion de França, ni quitament pas pel 2,5% de la poblacion occitana de las grandas ciutats. Lo francés èra una lenga amb una preséncia, a l'epòca, fôrça mai espannida en comparason amb l'italian a Itàlia. En mai, la pression de l'estat francés perquè las gents abandonèssen completament lor lengas localas foguèt fôrça mai fôrta e intervencionista dempuèi la debuta. Es per aquò que dins aquestas grandas ciutats —levat la ciutat de Tolosa, qu'es benlèu la darrièra granda ciutat d'Occitània ont l'occitan i es demorat d'un biais general mai de temps, quitament fins a gaireben la meitat del sègle XX, ont i aviá encara qualque programacion culturala mai o mens prestigiosa en occitan, e l'occitan èra una lenga plan viva dins fôrça barris—, quand als sègles XIX e XX arribèron las nòvas tendéncias culturalas e científicas que botavan en valor los parlars locals e las lengas minorizadas, lo procès de substitucion lingüística èra tament avançat, qu'a costat —e encara còsta— fôrça trabalh de botar en plaça una politica de recuperacion lingüística que torne metre a sa plaça la lenga e cultura occitanas. Un simp tòma d'aquesta resisténcia que uèi se viu dins aquestas ciutats es que, per exemple, ni a Bordèu ni a Marselha i a pas cap d'escòla calandreta —d'escòlas associativas en occitan, un pauc parièr a las *Bressoles* de la Catalonha del Nòrd—, alara que uèi al País Tolosan n'i a ja doas e la tresena es en camin, çò que fa pensar que lo mitan associatiu occitanista dins las ciutats de Bordèu, sustot, e, pas tant mas tanben, a Marselha, es estat fôrça mens desenvolopat que non pas a Tolosa, segurament perquè la situacion de la preséncia sociala de la lenga es tament precària que i a quitament pas la massa critica minimala que caldriá per crear un pichòt mitan associatiu. Mas, en tot cas, tot aquò son d'autres afars que caldrà estudiar plan prigondament un autre còp.

## La *discesa* de la lenga literària

Es aquí tanben que l'autora nos fa un pauc lo relat istoric de la literatura «dialectala». Nos explica quora e cossí nais, la(s) rason(s) de sa naissença, e qu'es çò que fa que se mantenga al long dels sègles. Bogaro comença per nos parlar de quicòm plan interessant: la «literatura dialectala *riflessa*», que los estudis academics dison que nasquèt entre 1550 e 1600. Bogaro definís la «literatura dialectala *riflessa*» coma aquela literatura escrita en *dialecte* mas non pas d'un biais espontanèu, mas amb un objectiu purament artistic o estetic. Naturalament, los autors de la literatura dialectala *riflessa* son pas forçadament de dialectològs o d'especialistas d'un o de divèrses dialectes, e es pr'amor d'aquò que sovent los dialectes son pas reproduïts d'un biais completament científic, mas ven forçat o deformat per de rasons estilisticas. Segon Stussi —citad per Bogaro—, la «literatura dialectala *riflessa*» nais entre lo s. XVI e XVII «per una elemental polarizacion», es a dire, pr'amor que la lenga literària —doncas, l'italian— deven «coma estrangiera e de *casta*», e, al contrari, «lo dialecte es nadiu e popular». Après, qualques sègles mai tard, aital coma se passèt en Catalonha, Galícia, o en Occitània, lo romantisme faguèt reviscolar l'expression literària en *dialecte*.

Finalament, per acabar amb aquela perspectiva istorica, es interessanta l'opinion de Passolini (pag. 30), qu'introduís un subjècte plan remarcable: «*la poesia antifaïssista foguèt l'ocasion perduda pels dialectes d'Itàlia*». E per qué los poètas *antifaïssistas* decidiguèron pas d'escriure en *dialecte*? Segon Passolini, a causa del pes de la tradicion, qu'èra tròp important. Es un cas plan diferent del cas, anam dire, «iberic», ont justament la poesia *antifranquista* foguèt la mai convençuda per contunhar d'escriure en lenga «pròpia», non pas solament en Catalonha, tanben los autors valencians, fòrça autors bascos, etc. Per contra, la situacion dins l'Occitània granda foguèt mai que mai parièra al cas italian, ont la dictadura de Pétain, qu'esteticament se mostrèt «un pauc mai» sensibla a las lengas *regionalas*, en comparason amb la politica centralista que i aviá agut fins a l'epòca dictatoriala —e que contunhèt un cop acabada la dictadura—, ajudèt pas brica a l'occitan après la dictadura, pr'amor que socialament s'associèt l'occitan a la dictadura de Pétain, a quicòm de vièlh, pas progressista ni modèrn, etc.

## L'otra literatura

### La literatura d'Occitània de las Valadas d'Itàlia

Per parlar de la literatura occitana de las Valadas italianas, Bogaro decidís, primièrament, de far una pichòta introduccion a la literatura occitana en general. Es una decision plan rasonabla, per mantunas rasons. D'un costat perqué, fin finala, los territòris occitans de l'estat italian son vertadièrament una plan pichòta partida geografica e demografica en comparason amb los territòris occitans de l'estat francés. D'un autre costat perqué, aital com o ditz la quita Bogaro, «*Le letteratura moderne dell'Europa occidentale, in particolare quelle romanze, devono molto alla loro progenitrici in lingua d'oc (...), a partir dalla fine dell'XI e con decisione nel XII secolo si inaugura una stagione inedita per la lirica europea, probabilmente con il conte Guglielmo d'Aquitania (1071-1126) che a noi posteri risulta essere il primo trovatore sulla base dei canzioneri pervenutici*». Es a dire, la literatura occitana nais a l'edat mejana e es una de las primièras literaturas en lenga romanica de s'exprimir e s'escriure. Es, en fait, una literatura que, al nàisser, establirà fòrça topics e elements canònics que seràn arribats a las autras literaturas e que podèm trobar quitament encara auèi.

Es aquí, doncas, que Bogaro fa una explicacion generala de la literatura occitana, a travèrs d'un viatge per tosas las epòcas. Las causas remarcables que podèm trobar son, per exemple, l'insistència d'establir la batalha de Murèth —e la crosada contra los albigeses— coma un moment de trencadura de la produccion e de la tradicion, e, doncas, d'establir qu'en 1323, ont nais lo Consistòri del Gai Saber e los Jòcs Florals de Tolosa, se viu una renaissença culturala e literària. Las recèrcas literàrias actualas nos mòstran e demòstran qu'aquò foguèt pas vertadièrament aital. En fait, los estudis recents explican que, malgrat la batalha de Murèth, la produccion literària trobadoresca contunhèt d'un biais natural —aital coma s'arrestèron pas tanpau las relacions entre los trobadors occitans e los catalans, qu'utilitzavan tostemps la lenga occitana per lors produccions. Es per aquò que caldriá arrestar de parlar de *renaissença* en 1323, car çò que se passèt foguèt, simplament, una continuacion e evolucion naturala de la tradicion poetica instaurada per Guilhèm IX d'Aquitània tres sègles abans, tot simplament. I aguèt pas cap de trencadura: vaquí un autre mite. Tot aquò es estat fòrça plan estudiat e explicat per de cercairas coma Miriam Cabré e Marina Navàs, per exemple dins l'article *Geografia i història de la poesia occitanocatalana del segle XIV* [*Traslatar i transferir. La transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*], de Marina Navàs, Miriam Cabré e Sadurní Martí.

Per tornar al subjècte de la literatura occitana dins lo territòri administratiu italian, es a dire, dins las valadas occitanas del Piemont, que fan frontièra amb l'estat francés, cal dire que i a pas jamai aguda una granda produccion. Bogaro resumís d'un biais fòrça clar los diferents periòdes ont avèm trobat de produccions literàrias. D'un costat, pendent l'edat mejana, i aguèt de trobadors, coma per exemple Nicolet de Turrin, Pèire Milon e Pèire Guilhèm de Lusèrna, qu'es la primièra atestacion literària en lenga d'òc de las valadas italianas qu'avèm —sèm a l'entorn del 1226-1228. Après, entre los sègles XIV e XVI, avèm qualques mòstras literàrias d'influéncia valdesa, es a dire, la confession protestanta que nais en Itàlia a l'edat mejana. Aquò provoquèt que los tèxtes occitans foguèssen censurats per la glèisa catolica. En mai, a partir de la meitat del sègle XVI, los tèxtes religioses seràn pas pus escrits en occitan, pr'amor qu'es lo moment ont lo francés deven la lenga oficiala dins lo domèni eclesiastic.

Après, levat qualques pichonas mòstras literàrias anecdoticas, l'autora explica que nos cal esperar a las annadas seissanta per trobar, vertadièrament, un reviscolament de la literatura occitana dins las valadas italianas. Aital coma o fan la màger de literaturas de lengas minorizadas qu'ensajan de reviscolar, lo reviscolament de la literatura occitana dins las valadas italianas comencèt per la poesia. Es lo moment que tanben començan de se desvolopar las relacions amb los felibres de Provença e que nais l'*Escolo dóu Po*, lo primièr organisme qu'ajudèt vertadièrament a far reviscolar la literatura occitana dins las valadas italianas e que faguèt un grand trabalh de pedagogia e vulgarizacion de l'identitat e la consciéncia occitanas d'aquelas valadas. Bogaro nos fa un bon recuèlh dels autors d'aquesta primièra epòca : Tòni Bodrièr, Tavio Cosio, Piero Raina, Franco Bronzat, Masino Anghilante, Sergio Arneodo, Sergio Ottonelli, Bep Ross dal Jove, Claudi Salvagno, etc.

Çaquela, aital coma tanben se passava de l'autre costat de la frontièra administrativa, Bogaro explica que fins a las annadas ueitanta convivon tres grafias occitanas diferentas : la grafia «mistralenca» de l'*Escolo dóu Po*, la grafia classica e de grafias personalas com la de Dao en Val Maira, la de Rabo a San Peire, o la de Vihnetta en val Cluson. Nos sembla important de remarcar qu'aquesta «anarquia» grafica es pas un fenomèn isolat de las Valadas Italianas. Non. O cal analizar dins lo contèxte sociolingüistic de l'Occitània granda. Es a dire, es pas tròp ardit de dire que, segurament, se los territòris occitans de l'estat francés, que son la màger part d'Occitània, aguèssen capitats, pendent lo sègle XX, de metre en plaça una normalisacion lingüistica parièra a la normalisacion del

catalan —quicòm que se comencèt de far, amb los trabalhs d'Alibèrt, mas que li manquèt lo sosten politic per s'impausar socialament pertot— e de reformas politicas e socialas qu'aguèssen balhat de poder politic —malgrat que foguèssen «regional»— als territòris occitans, coma se passèt en Catalonha amb la *Mancomunitat*, primièrament, e après, amb la *Generalitat*, segurament i auria pas agut tot aquel *rambalh* de grafias pendent las annadas setanta e ueitanta —e, de còps, encara auèi—, quitament pas dins los territòris occitans d'Itàlia, pr'amor que los territòris italians aguèssen pres lo modèl oficial e normatiu de la «metropòli» culturala, sens se pausar d'autres questions. Una pròva de tot aquò o podèm veire a la pichona vila catalana d'Itàlia, l'Alguer, ont, malgrat la distància dialectala de la varietat referenciala, malgrat qu'encara s'i pòt trobar fôrça rarament qualque traça de grafia italiana o italianisanta, fa longtemps que i a una grafia acceptada socialament, qu'es una grafia que pren coma basa la grafia fabriana, es a dire, lo modèl estandard del catalan. Las escòlas, las associacions catalanistas, l'Universitat, los intellectuals e quitament l'administracion locala utilizan aquesta grafia estandard, pr'amor qu'es acceptada socialament<sup>2</sup>. Aquò's aital perque fa longtemps que s'establiguèt a Barcelona un modèl de lenga oficial, e uèi, per contra, a las Valadas Italianas, aital coma dins fôrça endreits de Provença e d'autres regions occitanas, de còps quitament las escòlas publicas utilizan de grafias mistralencas —basadas sul modèl de grafia del francés—, italianizantas, personalas, etc.

Nos cal dire que, coma la màger part de literaturas de lengas minorizadas, las «renaissenças» començan tostemps per la poesia, e, per contra, a la narrativa li còsta fôrça mai d'aparéisser. Es un fenomèn fôrça abitual que la sociolingüística a ensajat e ensaja encara d'estudiar, e la literatura en occitan de las Valadas n'es un bon exemple. Es aital que lo primièr romanç en occitan d'Itàlia, sonat *Steve*, foguèt publicat en 1989. Es vertat, çaquela, qu'un an abans lo meteís autor aviá ja publicat lo pichòt conte *La petito d'estrás*. Mas, en tot cas, i a quicòm evident: lo primièr romanç en occitan arribèt mai de 25 ans mai tard de la primièra *renaissença* poetica. En mai, tanben cal dire que lo segond romanç, sonat *Lo darrier jarrac*, arribèt en 2000, es a dire, onze ans mai tard. Foguèt escrit per Franco Bronzat. Es, doncas, un pauc susprenent que Bogaro aja pas fait de remarcas sus tot aquò, pr'amor que, aital coma o dison los sociolingüistas, la santat de la produccion literària en narrativa es un dels bons termomètres per conéisser la santat globala d'una lenga.

---

2. Podètz dintrar sul siti de la comuna de l'Alguer per o comprovar: [www.ciutatdelalguer.it](http://www.ciutatdelalguer.it)



Bogaro conclutz lo panorama contemporanenc de la literatura occitana de las Valadas en tot remarcant la persisténcia de l'oposicion entre los occitanistas e los provençalistas, la bona santat de las produccions musicalas popularas, e la disminucion de las produccions literàrias.

## Conclusions

Bogaro oferís un bon resumit de l'istòria de las literaturas de las lengas minorizadas d'Itàlia, levat qualques excepcions coma lo cas del catalan. Seria plan que qualqu'un mai investiguèsse quin foguèt lo critèri de Bogaro per decidir d'i ajustar pas l'istòria d'aquelas autras lengas minorizadas d'Itàlia.

Çaquela, en mai d'aqueste afar, se pòt dire que l'òbra de Bogaro es un bon punt de partença per qualqu'un que vòl començar d'estudiar un pauc aqueste bolegadís subjècte de l'istòria de las literaturas de las lengas minorizadas d'Euròpa, especialament de las que se tròban en Itàlia. Es, doncas, una bona introduccion, un bon resumit, en tot sabent qu'un trabalh coma lo trabalh de Bogaro podrà pas jamai èsser un trabalh tament precís e rigorós coma los trabalhs especifics sus una de las literaturas en lenga eurpenca monrizada, que cada annada se publican en Euròpa. Avèm vist dins lo cas occitan, per exemple, que Bogaro parla de renaissença al sègle XIV, alara que uèi se sap que vertadièrament foguèt pas una renaissença, pr'amor que i aguèt pas jamai una *mòrt* abans. Es a dire, que talhèt pas res la batalha de Murèth: ni las relacions entre los trobadors occitans e los catalans, ni la produccion trobadoresca en occitan.

En mai de tot aquò, l'òbra de Bogaro es prigondament interessanta perquè es un maridatge excellent entre l'anàlisi literària de l'istòria de las literaturas de lengas minorizadas e l'anàlisi sociolingüística d'aquelas lengas e lor locutors —e autors. L'òbra de Bogaro, doncas, es pas sonque recomandada per los afo-gats literaris, o per los cercaires literaris que vòlgan conéisser un pauc mai l'istòria de *las autras literaturas* d'Euròpa. Es, tanben, una òbra egal o encara mai interessanta per los romanistas e sociolingüístas interessats a la sociolingüística de las lengas d'Euròpa —especialament, las minorizadas, solide. L'introduccion e lo primièr capítol que, entre d'autras causas, parlan de la distincion entre lenga e dialecte, de literatura dialectala *riflessa*, o del procès de substitucion lingüística que se desvolopèt a Itàlia, son dos tèxtes essencials e precioses per la sociolingüística modèrna.